

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anja Čeh

**Geneza državljanske vzgoje v osnovnih šolah od
osamosvojitve Slovenije do danes**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Anja Čeh

Mentor: izr. prof. dr. Andrej A. Lukšič

**Geneza državljske vzgoje v osnovnih šolah od
osamosvojitve Slovenije do danes**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

Geneza državljske vzgoje v osnovnih šolah od osamosvojitve Slovenije do danes

Že nekaj let se teoretiki po celem svetu sprašujejo, kako ljudi pripraviti do bolj aktivnega sodelovanja v družbi in politiki. Več stoletij se je človeštvo borilo za svoje pravice, vendar jih sedaj, ko so jih končno pridobili, zanemarjajo. Ljudi je potrebno že v otroštvu naučiti, kaj so njihove pravice in kaj dolžnosti, potrebno jim je pokazati, kako družba deluje in kako lahko oni pripomorejo k boljšemu delovanju. Vse to naj bi se naučili pri predmetu državljska vzgoja že v osnovni šoli. Vsaka država ima drugačno politično ureditev z drugačnimi prevladujočimi vrednotami v družbi, zato se predmeti, ki poučujejo državljsko vzgojo razlikujejo od družbe do družbe. Republika Slovenija je od devetdesetih let samostojna država, ki sledi načelu liberalne demokracije. Vrednote, ki prevladujejo, so predvsem enakopravnost, različnost, spoštovanje itd. Vse to bi moral predmet, ki poučuje državljsko vzgojo, vsebovati. V diplomski nalogi me je zanimalo, ali se je državljska vzgoja razvijala po načelih liberalne demokracije ali je sledila drugim potem.

Ključne besede: državljska vzgoja, Slovenija, liberalna demokracija, učbeniki, učni načrti.

The genesis of civic education in primary schools in Slovenia since its independence until today

For several years, theorists around the world wonder, how to make people to take more serious actions in social and political participation. For centuries mankind has fought for their rights. Nowadays people neglect them and take them for granted. People have to be taught about their rights and duties at early age and also have to be shown how the society works and how they can contribute to its better functioning. All this should be taught in primary school in civic education. Each country has its own political system with different prevailing society values, so classes, that teach civic education differ from society to society. Slovenia has been independent since nineties and since then has been following the principles of liberal democracy. Values that prevail are primary equality, diversity, respect etc. and they should be taught in civic education. In this diploma I was interested in whether the civic education has been developing accordingly to the principles of liberal democracy or accordingly to something completely different.

Keywords: civic education, Slovenia, liberal democracy, textbooks, curriculum.

Vsi ljudje po naravi težijo k znanju.

Aristotel

Zahvaljujem se svojemu mentorju, izr. prof. dr. Andreju A. Lukšiču, brez katerega mi ne bi uspelo napisati največjega dosežka v življenju – diplome, svoji družini, ki me je podpirala na študijski poti (od osnovne šole dalje) in tudi lektorici Liljani Vovk, brez katere ta diploma ne bi bila to, kar danes je.

Kazalo

1	Uvod.....	6
2	Metodološki načrt	8
2.1	Raziskovalno vprašanje	9
3	Državljanstvo	10
3.1	Državljanstvo v stari Grčiji.....	10
3.2	Državljanstvo po francoski revoluciji.....	10
3.3	Državljanstvo danes.....	11
4	Socializacija, državljanska vzgoja in liberalna demokracija	13
4.1	Pomen sekundarne socializacije	13
4.2	Državlјanska vzgoja	14
4.3	Liberalna demokracija	15
5	Državlјanska vzgoja v liberalni demokraciji	17
6	Analiza državljanske vzgoje v Sloveniji.....	22
6.1	Učni načrti	22
6.1.1	Etika in družba	23
6.1.2	Državlјanska vzgoja in etika	24
6.1.3	Državlјanska in domovinska vzgoja ter etika	26
6.2	Učbeniki.....	29
6.2.1	Etika in družba	29
6.2.2	Državlјanska vzgoja in etika	32
6.2.3	Državlјanska in domovinska vzgoja ter etika	35
6.3	Sinteza podatkov.....	37
7	Zaključek.....	41
8	Literatura.....	43

1 Uvod

Slovenija ima za sabo že dolgo zgodovino, čeprav je postala samostojna šele proti koncu 20. stoletja. V devetdesetih letih se je odcepila od Socialistične federativne republike Jugoslavije, pod oblastjo katere je bila vse od konca druge svetovne vojne. Z začetkom samostojnosti se je preimenovala v Republiko Slovenijo, sistem pa je prešel iz socialističnega v demokratičnega. Prišlo je do velikih sprememb v družbi, kulturi, politiki, gospodarstvu itd., za katere so ljudje verjeli, da jim bodo spremenile življenje na boljše. Ko je prvo navdušenje splahnelo, danes, po dvajsetih letih samostojnosti, ugotavljamo, da se je med Slovence zopet vrnilo nezadovoljstvo z državno oblastjo.

Današnji čas velja za čas hitrih sprememb. Odvija se vse več procesov, kot so globalizacija, tehnološki in znanstveni napredek, večja mobilnost in pa tudi krize. Pikalo (2010a, vii) pravi, da je »značilnost sveta v današnjem trenutku predvsem njegova fluidnost, nestalnost, spremenljivost«. To pomeni, da se moramo skupaj s svetom spreminjati tudi mi in naša stališča. Ni več dovolj, da zavzamemo pozicijo, ki smo jo izbrali že pred leti in potem tam ostanemo. Mnogo ljudi se ne zna prilagoditi, spremeniti, zato postajajo apatični in odtujeni od vsega kar, je politično in nasploh povezano s političnim. Človek organizacije, ki je bil značilen za prvo polovico dvajsetega stoletja, preide v tako imenovano postmodernistično obliko patološkega narcisa.¹

Državljanstvo, ki je bilo prej omejeno predvsem na državo, ni več samo nacionalno, temveč se skupaj z razvojem koncept le-tega spreminja. Ljudje so izgubljeni v množici identitet. Današnja demokracija se vse bolj srečuje s problemi politične participacije. Tukaj pa ne govorimo samo o nizki udeležbi na volitvah (e.g. volitve v Evropski parlament), temveč tudi o negativnem odnosu do politike in vsega političnega. Apatičnost volivcev vse bolj narašča, prebujajo se razne alternative, kot so ponovno prebujanje nacionalističnih gibanj v Evropi, pojav številnih alterglobalizacijskih gibanj (Zapatisti, Colectivo Situaciones itd.), močno pa je vidno tudi nezadovoljstvo z globalizacijo in občutkom izgube nacionalne suverenosti (Gril in drugi 2009, 17). Številni ljudje se zato trudijo poiskati način, kako množico ponovno vplesti v politično odločanje, ki je značilno za liberalno demokracijo.

¹ Glej Bibič 1997, 177–191.

Ni dovolj, da poskušamo volivce pripraviti do tega, da grejo na volišče ali da se bolj udeležujejo v politiki. Poglobiti se moramo v problem in odpraviti njegov vzrok, ne samo posledico. Mlade je potrebno čim prej aktivirati in jim prikazati pomen političnega udeleževanja in njihovih državljanskih dolžnosti, ne samo pravic. Toliko let se je človeštvo borilo za svoje pravice, sedaj pa se vse bolj uveljavlja občutek, da jim to nič ne pomeni. Državlјanska vzgoja v osnovnih šolah je eden ključnih elementov, ki lahko spremeni človekovo videnje politike, zato je pomembno, da vsebuje vse potrebne vsebine, ki bodo otrokom v sekundarni socializaciji pokazale, kaj je njihova vloga in njen pomen.

2 Metodološki načrt

Diplomsko delo je v osnovi razdeljeno na dva glavna dela. Prvi je teoretični del, kjer bom uporabila deskriptivno metodo, ki je »namenjena predvsem proučevanju na nivoju opisovanja dejstev odnosov, procesov brez vzorčnega razlaganja« (Čagran in drugi 2008, 15). V tem delu bom najprej razložila pojem državljanstva skozi zgodovino in pomen le-tega. Osredotočila se bom predvsem na staro Grčijo, francosko revolucijo in nato na državljanstvo danes. Opredelila bom ključne pojme, ki so potrebni za nadaljnje razumevanje diplomske naloge (sekundarna socializacija, državljska vzgoja, liberalna demokracija), potem pa se bom usmerila k opredelitvi državljske vzgoje v liberalni demokraciji. Analizirala bom tako primarne kot tudi sekundarne vire. Uporabila bom domačo in tujo literaturo, monografske publikacije (knjige, zbornike), serijske publikacije (poglavja v zbornikih, članke v znanstvenih revijah in časopisih), elektronske vire itd.

V drugem delu se bom uporabila empirični pristop. Preučila bom državljsko vzgojo kot samostojni obvezni predmet v osnovnih šolah v Republiki Sloveniji od njene osamosvojitve leta 1990 pa do danes. Osredotočila se bom na predmet, ki se je med leti 1991 in 2012 izvajal v določenih časovnih obdobjih pod tremi nazivi (etika in družba, državljska vzgoja in etika, državljska in domovinska vzgoja ter etika). Iz vsakega obdobja bom izbrala določeno število učbenikov in jih preučila. Zbrala bom tudi podatke o tem, kakšni so bili učni načrti, v katerih razredih se poučuje državljska vzgoja in koliko ur so posvetili temu predmetu. Vse potrebne informacije bom pridobila iz učbenikov, ki so jih uporabljali pri predmetu, učnih načrtov za osnovno šolo, zbornikov, knjig in člankov, ki so že napisani na to temo itd.

V tem delu bom poleg zbiranja podatkov uporabila tudi deduktivni pristop, ko bom »na osnovi preučene literature, ki je predstavljena v prvem, teoretičnem delu, opredelila raziskovalne hipoteze, katerih empirična verifikacija je razvidna iz drugega, empiričnega dela diplomskega dela« (Cencič in Kobeja v Čagran in drugi 2008,7).

V svoji diplomski nalogi se ne bom osredotočila na akterje in institucije, ki se ukvarjajo z načrtovanjem kurikulumov, saj le-ti niso tako relevantni za pomen naloge.

Na koncu bom naredila sintezo vseh zbranih podatkov in uporabila primerjalno analizo za odgovor na moje raziskovalno vprašanje. Naloga bo temeljila na podatkih, ki jih bom

pridobila iz zbrane literature in ne bo odsevala konkretnega izvajanja v osnovnih šolah, saj je sledenje učnim načrtom stvar vsakega posameznega učitelja.

2.1 Raziskovalno vprašanje

Raziskovalno vprašanje, ki si ga bom zastavila med raziskavo, bo, ali se je državljanska vzgoja razvijala po načelih liberalne demokracije od osamosvojitve Republike Slovenije do danes. Pri tem se bo odprlo še več vprašanj. Skozi preučevanje literature in zbiranje podatkov bom poskušala tudi ugotoviti, ali je vstop Slovenije v Evropsko unijo vplival na državljansko vzgojo ali ne.²

²Glej Gril 2009.

3 Državljanstvo

3.1 Državljanstvo v stari Grčiji

Eden prvih teoretikov, ki je opredelil državljana, je bil starogrški filozof Aristotel. V svojem delu *Politika* (Aristotel 2010, 258–64) je trdil, da so ravno državljani ključne sestavine *polis*³. V tistem času (5. stol. pr. n. št.) pa niso bili vsi prebivalci Aten deležni tega naziva. Državljan se ni imenoval nekdo, ki je prebival na nekem ozemlju ali pa je imel pravico do sojenja (tožnik ali obtoženec). Ravno tako to niso bili otroci ali starejši, ki so bili že opravičeni svojih dolžnosti. Državljan je bil tisti, ki je vladal in mu je bilo vladano. Njegova dolžnost je bila, da je opravljal sodne in oblastvene službe (udeležba pri odločanju v skupščini), ki pa so bile časovno omejene, da se ga ni polastila želja po oblasti. »Antično državljanstvo /.../ je bilo torej 'aktivno državljanstvo', ki je slonelo na visoki stopnji moralno- politične enotnosti polisa in angažiranosti za skupne zadeve« (Bibič 1990, 12).

3.2 Državljanstvo po francoski revoluciji

Pomemben mejnik v pojmovanju državljanstva je bila francoska revolucija, »ki nam ponuja konkreten zgodovinski primer, ne samo prizadevanj za ustanovitev nove in bolj demokratične ideje in prakse državljanstva, ampak tudi novi tip državljanstva« (Saul 2002, 246). Ta moderni koncept državljanstva, ki se je pojavil v 19. stol., je imel svoje temelje v ideologiji utopikov. Pojavil se je novi človek, ki ga ni omejevala vera, rasa, spol, status, ni bilo pomembno, kje se je rodil ali iz katere države je prihajal itd. Zanj je bila značilna dualnost. Bil je državljan v javni in politični sferi ter posameznik v zasebni in javni sferi⁴. Tudi Silverman (1999, 128–130) je govoril o taki delitvi med človekom in državljanom. V tej točki

³To je popolna skupnost, sestavljena iz več vasi. Nastala je zaradi življenja, obstaja pa zaradi dobrega življenja. *Polis* ljudem omogoča, da se obnašajo naravno, torej politično (Aristotel 2010).

Za *polis* naj bi bila značilna svoboda in enakost, vendar je bila ta ideja zelo ekskluzivna. Med državljanse so bili šteti le atenski moški, stari nad 20 let. Ženske političnih pravic niso imele, državljanske pa so bile zelo omejene (njihova naloga je bila predvsem skrb za družino in dom). Izključeni so bili tudi imigranti in sužnji. Held (1989, 33) pravi, da je bila »politična enakost oblika enakosti za tiste z enakim statusom (moški in rojen v Atenah) in celo tedaj /.../ enak status dejansko ni pomenil možnosti za enak politični vpliv«.

Vladalo je načelo »državljanse vrline«, ki je pomenila popolno vdanost mestni državi. Zasebno življenje je moralo biti podrejeno javnemu življenju. Posameznik je nekaj veljal le, če se je redno politično udeleževal in živel, kot mu je nalagala državljanse dolžnost. Oblika udeleževanja je bila neposredna participacija, kjer je imel vsak pravico do izražanja svojega mišljenja in zagovarjanja nekega stališča. Odločali so z glasovanjem, zato je štel vsak glas (Held 1989, 27).

⁴Glej Silverman 1999, 129.

se je državljanstvo v stari Grčiji razlikovalo od državljanstva po francoski revoluciji. V antiki sta bila človek in državljan eno in isto, oziroma je bila človeška plat individuuma podrejena državljanski. V osemnajstem stoletju se to loči in ravno ta delitev je omogočala oblasti navidezno idejo enakosti in svobode, v resnici pa je prav tako ločevala ljudstvo. Deklaracija o pravicah človeka in državljana, sprejeta avgusta 1789, je v svojih členih jasno opredeljevala svobodo in enakost ljudi, neodtujljivost človekovih pravic in suverenost, pri tem pa moramo poudariti, da se je to nanašalo samo na moške, kot že prej v preteklosti. Ženske so bile še vedno izvzete iz političnega življenja in niso imele nobene pravice do političnega odločanja ali lastnine (Prunk 2008, 89).

Liberalna tradicija je pojmovanje državljanstva v tistem času ujela v dve omejitvi: »omejevala je univerzalnost državljanstva in utesnjevala njegovo vsebino zgolj na politično državljanstvo, na državljanstvo, ki kot 'abstraktno' državljanstvo odmisli od posebnih socialnih značilnosti človeka in od njegovih mnogovrstnih interesov, potreb in identitet« (Bibič 1990, 16).

3.3 Državljanstvo danes

Do danes se je pojem državljanstvo razvil v nek univerzalen koncept. »V širšem smislu pomeni članstvo v politični skupnosti in praksi, politični, ekonomski in kulturni, ki definira človeka kot člana te skupnosti« (Saul 2002, 246–7). Pikalo (2010b, 15) ga je opredelil kot »identiteto, ki je bolj ali manj utemeljena na racionalnem prepričanju o pripadanju in je dosežena skozi izobraževalni proces«. To temelji predvsem na dejstvu, da vsak človek pripada nekemu narodu, državi. Rečemo lahko celo, da je državljanstvo vezano na ta koncept.

Zamišljeno je kot skupek treh lastnosti: pravni statut, ki podeljuje pravice in dolžnosti posameznikom (civilni, politični in socialni element), družbene vloge, ki omogočajo državljanom, da odločajo o pomembnih zadevah v družbi, in moralne lastnosti, ki naj bi jih imel vsak dober državljan. Le-ta se mora »zanimati za zadeve svoje dežele, spoštovati njene zakone in posvečati skrb izobrazbi svojih otrok« (Bibič 1997, 375).

Državljanstvo je torej zmožnost posameznika v neki določeni skupnosti, da vpliva na svojo usodo. Tako so pravzaprav posamezniki, pripadniki različnih skupin, organizacij, skupnosti in v vsaki izmed teh imajo svoje pravice in obveznosti, ki jih morajo izpolnjevati. Tukaj ne govorimo samo o aktivnem, političnem državljanstvu, temveč tudi o civilnem, socialnem in

ekonomskem. Vsi ti tipi oblikujejo dobrega državljana, ki deluje v prid svoje dežele (Bibič 1990, 11–20).

»Moderno državljanstvo počiva na dveh mehanizmih: predstavnstvu, pri katerem vztraja Constant, in korporacijah (s Heglovimi besedami so to poklicne in družbene skupine, ki tvorijo 'etični koren države, ki je posajen v civilni družbi')« (Leca 1997, 385). Pomembno je spoštovati raznolikost in drugačnost. Nihče nima več pravic kot nekdo drug. Vse ljudi je potrebno obravnavati enako, ne glede na njihovo raso, vero, spol itd. Državljanstvo zagovarja pluralizem ter spoštovanje.

4 Socializacija, državljanska vzgoja in liberalna demokracija

4.1 Pomen sekundarne socializacije

»Socializacija je zapleten in celovit proces, v katerem se posameznik preko stikov z družbenim okoljem razvija, oblikuje in ustvarja družbeno pomembne oblike obnašanja in doživljanja« (Barle in drugi 1997, 58). Za posameznika je taka interakcija ključna, saj lahko le tako razvije neke vedenjske odnose, norme in vrednote, preko katerih se bo lahko udeleževal v družbi. Ker ne poteka v vseh življenjskih obdobjih enako učinkovito, jo v glavnem delimo na primarno in sekundarno socializacijo. Primarna so prvi stiki z okoljem (zgodnje otroštvo), v katerem so glavni dejavniki družina, sekundarna pa se začne z vstopom v šolo (Barle in drugi 1997,62).

Južnič (1973, 44) je trdil, »da je bistvo sekundarne socializacije pridobivanje znanja o posebnih vlogah, ki jih posamezniki opravljajo, oziroma gre v inkulturaciji⁵ za usklajevanje s posebnimi vedenjskimi repertoarji«. V tem delu svojega življenja je posameznik že izoblikovan in samo nadgrajuje svojo osebnost preko socializacijskih dejavnikov (šola, vrstniki, mediji, religija itd.). Odnosi so veliko bolj formalni in neosebni, pa tudi identifikacija ni tako močna, je pa zato veliko večji pritisk na posameznika. Za sekundarno socializacijo je značilna institucionaliziranost, kajti velik del le-te se dogaja v ustanovah, ki so jih za ta namen ustvarile države. Otroci so veliko bolj dojemljivi za učenje kot pa odrasli, zato je takrat pritisk na njih največji, saj je končni učinek maksimalen. Starejši ko je človek, bolj ima razvito sposobnost kritiziranja in razmišljanja s svojo glavo, zato lahko neko vednost odkloni. Vsak posameznik izoblikuje svojo osebnost že kmalu v otroštvu in v tem času lahko nanj vplivajo vsi socializacijski dejavniki. Seveda se lahko skozi leta spreminja, vendar večina ostane na isti poti.

Del socializacijskega procesa je tudi politična socializacija. Ta je najbolj intenzivna predvsem v sekundarni socializaciji, čeprav ne smemo zanemariti tudi učinka primarne. Skozi politično socializacijo se oblikuje politična kultura in pridobi informacije o politični vsebini. Individuumi izoblikujejo neko mnenje o političnem in zavzamejo pozicijo. To potem vpliva na dejstvo ali bodo kot državljani aktivni ali ne (Južnič 1973, 69–76).

⁵Južnič tako imenuje socializacijo.

4.2 Državlјanska vzgoja

Izobraževanje za demokratično državlјanstvo je proces učenja in predstavlja skupek znanj, veščin in dejavnosti, razvitih kot "pristop od spodaj navzgor", ki želi pomagati učencem, mladim in odraslim, da bodo aktivno in odgovorno sodelovali v procesih odločanja svoje skupnosti. /.../ zasnovan je na večstranskem in procesno usmerjenem pristopu k demokratičnemu državlјanstvu, ki vključuje: politično, kulturno, socialno in ekonomsko ter evropsko in globalno razsežnost (Gutierrez v Gril in drugi 2009, 20–1).

Chall in Henry (v Torney-Purta in drugi 2003, 43) trdita, da za razumevanje politične vednosti ni dovolj samo »minimalna stopnja pismenosti«. Če želimo slediti dogajanjem v državi oz. svetu skozi razna prebiranja časnikov, dokumentov (e.g. ustava, zakoni itd.), strokovne literature ali gledanjem in poslušanjem poročil, moramo imeti neko zadostno znanje, kajti drugače teh stvari ne moremo razumeti. Šole skozi samostojni predmet državlјanske vzgoje podajajo vidike »državlјanskega vsebinskega znanja, spretnosti pri razumevanju politične komunikacije, različne oblike državlјanske angažiranosti ter odnose zaupanja in tolerance« (Torney-Purta in drugi 2003,184). Pogosto se poslužujejo tudi pristopa, ko tematiko državlјanstva vključujejo v ostale družboslovne predmete, kot so zgodovina, etika in družba itd. Tako posamezniki na različne načine dojemajo svoj pomen v družbi in pomembnost aktivnega udejstvovanja.

Že Aristotel je poudaril pomen vzgoje za državlјana. Trdil je,

da mora zakonodajalec največ pozornosti nameniti vzgoji mladine, kajti v polis, kjer ni tako, to škoduje ustavnim ureditvam. Vzgoja mora namreč potekati usklajeno z vsako posamezno ustavno ureditvijo; značaj, ki je lasten vsaki ustavni ureditvi, namreč navadno ohranja ustavno ureditev in jo vzpostavlja od vsega začetka, na primer demokratični značaj demokracijo, oligarhični značaj pa oligarhijo. Vedno pa je boljši značaj vzrok boljše ustave(Aristotel 2010, 660).

Državlјanska vzgoja ni usmerjena na samo eno področje, kajti predstavlja »množico različnih pristopov, pogledov, modelov« (Gril in drugi 2009, 18). Pomembno je, da nanjo gledamo »multidimenzionalno«. Teme, ki jih vsebuje, se razlikujejo od države do države. Vse je odvisno od političnega sistema in vrednot prebivalstva. Kljub temu pa lahko najdemo nekaj

skupnih ciljev, h katerim stremijo vsi strokovnjaki, ki pišejo učne načrte za ta predmet. To so razvoj politične pismenosti, kjer se učenci učijo o ključnih institucijah v državi in človekovih pravicah, o družbenih vprašanjih in problemih, o državni ustavi ter o kulturi; razvoj kritičnega mišljenja, preko katerega se naučijo spoštovati sebe in druge ter njihovo mišljenje, četudi je drugačno, izoblikujejo vrednote ter spoznajo pomen enakosti in na koncu še pomen dejavnega vključevanja. Sardoč (2005, 21–2) to opredeli kot »odgovorno državljanstvo«. Posamezniki se zavedajo, katere so njihove pravice in dolžnosti ter jih maksimalno spoštujejo, s tem pa vplivajo tudi na dobro družbe.

Potreba po državljanski vzgoji je velika in le-ta ima velik pomen za otroke. Tudi UNESCO zagovarja to nujnost in pravi, da »državljska vzgoja priskrbi mladim večine in držo osebne avtonomije; zaposljivost; zmožnost življenja z drugimi; spoštovanje socialnih in kulturnih raznolikosti v njihovi skupnosti in po svetu; izgradnjo miru in mirnega reševanja sporov« (Osler in Starkey 2010, 88).

4.3 Liberalna demokracija

»Verjeti v liberalno demokracijo pomeni verjeti v svobodno in enakopravno državljanstvo« (Callan 1997, 2).

Fukuyama (v Pikalo 2003, 98–102) meni, da je liberalnodemokratska država prevladujoča oblika državne organiziranosti na svetu. Ta oblika naj bi bila višek človeške zmožnosti, popolnost, ki so jo ljudje že dosegli, zato nadaljnji popravki ali izboljšave niso potrebne. Ideja izhaja iz devetnajstega stoletja⁶ in temelji na dveh osnovnih načelih: ljudska suverenost in osebna svoboda. Vprašanje ljudske suverenosti se pojavlja že od Hobbesa in Locka naprej, ko govorita o predajanju naravnih pravic vladarju/oblasti. Kar v modernih državah ohranja to suverenost, je delitev oblasti ter tekmovanje za izvolitev. Ljudje sami izvolijo, kdo bo zastopal njihove interese in kdo jim bo vladal ter oblikoval družbo in kulturo v njej. Osebna svoboda posamezniku dovoljuje, da dela po svoji vesti in sam odloča o pomembnih stvareh. »Zgodovina teorij o liberalnodemokratski državi je pravzaprav zgodovina poskusov, ki se

⁶Med avtorji prihaja do razhajanj od kod naj bi izvirala prava liberalna teorija. Nekateri menijo, da bi lahko imela svoje korenine že v sedemnajstem stoletju. Glej Pikalo 2003.

vlečejo že od Hobbesa naprej, kako najti ravnotežje med močjo države in osebno svobodo posameznikov« (Pikalo 2003, 101–102).

Osebna svoboda posamezniku omogoča, da si sam izbere način življenja, po katerem bo živel in odločal o verskih, ekonomskih in političnih zadevah. Mill (v Pikalo 2003, 106) pravi, »da je samo pluralizem tisti, ki lahko omogoči popolno individualno svobodo, to je tisto svobodo, ki jo Mill brani kot edino in jo razume kot zmožnost vsakega posameznika, da išče srečo in svoje cilje«. Vsak individuum je enak drugemu in svoboden. Politični liberalizem podpira tako družbo, v kateri bo kljub razlikam za vse vladala enaka pravica. Vsi državljani so svobodni in enaki pred zakonom. Dobro urejena družba je ključna za dobro delovanje državljanov, kjer vsi poznajo in sprejemajo določena pravila ter poznajo pomen in delovanje političnih in drugih institucij, ki urejajo njihova življenja (Rawls 1996, 2–35).

Liberalizem je razvil izhodišča o »svobodi posameznika, državljanskih pravicah in neodtujljivih človekovih pravicah, suverenosti ljudstva, delitvi oblasti in njenem samoomejevanju, svobodni gospodarski pobudi« (Ilc 2010, 181). Pomembno vlogo pri takih državnih ureditvah imajo ravno posamezniki, saj s svoji političnim udejstvovanjem urejajo in posredno vodijo državo.

5 Državljska vzgoja v liberalni demokraciji

Od razsvetljenstva naprej vlada mišljenje, da mora šola »vzgajati ljudi za dobre državljane«. Samo izobraževanje in učenje nam omogočata dobro delovanje družbe in države, zato so temu dali velik pomen. Državljska vzgoja izhaja iz predpostavke, da imajo vsi ljudje na svetu isto nravo, torej je potrebno, da pri vsakem individuumu spoštujemo njegovo dostojanstvo, pravico do življenja, sreče, blagostanja in varnosti. Vsak bi moral poznati temeljne človekove pravice in pomen svobode, kaj je država, ustava, demokracija in vse, povezano s tem, kako je sestavljena oblast, kakšne volilne sisteme poznamo, razliko med konfederacijo in federacijo, Evropsko unijo itd. Brez tega osnovnega znanja se ne moremo udeleževati v politiki in političnem življenju kot dobri državljani, ampak samo kot neuki posamezniki (Prunk 2006, 13–14).

»Vzgoja v veliki meri oblikuje moralni značaj človeka, morala pa je temelj vladanja. /.../ veliko lažje je uvesti in utrditi učinkovit sistem za ohranjanje morale, kot s kazenskimi določili popraviti negativne učinke slabega sistema« (Webster v Gutmann 2001, 47). Državljska vzgoja mora otroke naučiti, kaj je prav in kaj ne ter kako dobri državljani delujejo. Pomembno je, da vsebuje določene elemente, ki bodo pripomogli k temu. Naštela in opisala bom ključne vsebine, ki bi jih predmet, ki poučuje državljansko vzgojo v liberalni demokraciji, moral vsebovati.

Demokracija pomeni vladavino ljudi (*demos* – ljudje; *kratos* – vladati). Razsvetljenstvo, ameriška osvobodilna vojna in francoska revolucija so pojem demokracije močno razvili in ga predstavili širši množici. Mnogi teoretiki so se bali izkoriščanja, zato so razvili pojem predstavniške demokracije, ki taka dejanja onemogoča in predstavlja nek nov vidik vladanja (Banks in drugi 2005, 19). V Sloveniji so z demokracijo velike težave, glavni razlog za to pa je pravzaprav pomanjkanje izkušenj. Večino 20. stoletja je Slovenija preživela pod vplivom komunizma oz. socializma. Vrednote teh družbenih sistemov se popolnoma razlikujejo med sabo, ljudi, ki bi poznali slednje, pa ni. Slovenci so kot ljudje preveč zaprt narod, da bi prosili druge za pomoč, tako raje peljejo naprej nekaj, česar sploh ne poznajo dobro. Demokracije nimajo za vrednoto, kar prikazuje tudi nepoznavanje strankarstva in parlamentarizma. Opustiti je potrebno misel, da se lahko oblikuje svojo demokracijo, kot je bila »jugoslovanska oblika socializma«. Če se tega mišljenja ne bo zavrglo, potem se ne more govoriti o demokraciji (Granda 2006, 22–9).

Pri učenju o demokraciji se mora posameznik spoznati tudi s pojmi, kot so država, človekove pravice, oblast, institucije itd., kajti to so ključni pojmi za nadaljnje učenje. Državljan se mora zavedati vpliva države in eden izmed njih je tudi, da »oblast posamezniku ne ukazuje, kakšen je moralni ideal človeka, ki ga želi vzgojiti, temveč organizira vrsto praks, ki privedejo do tega, da se posameznik nevede in neopazno identificira z določenim idealom« (Verbič Trunk 2006, 60).

*Raznolikost/raznovrstnost*⁷»opisuje široko vrsto rasnih, kulturnih, etničnih, jezikovnih in verskih variacij, ki obstajajo znotraj skupin v multikulturnih nacionalnih državah« (Banks in drugi 2005, 17). Sprva so v raznih plemenih in skupinah živeli le ljudje z istimi ideali, načeli, načinom življenja itd., z raznimi procesi (kolonizacija, globalizacija) pa se je začel pretok ljudi. Nastale so skupine ljudi z različnimi pogledi na svet, ideali, vero itd. Liberalne države omogočajo svojim državljanom, da zavzamejo katerokoli pozicijo želijo, kajti meje dovoljenega so postavljene zelo široko. Da je taka raznolikost sploh mogoča, skrbijo za to politične institucije, ki omogočajo izobrazbo državljanov. Pomembno je, da so države same nepristranske in ne določajo natančno, kako naj posamezniki živijo svoje življenje v družbi (Callan 1997, 4–5). Figueroa (v Osler in Starkey 2010, 101) pravi, »da državljanstvo v pluralni družbi pomeni zaupanje v svojo lastno kulturo in kritično spoštovanje vseh kultur, vključno s svojo lastno«. Pomembno je razmerje moči med skupinami, saj je le to ključno za reševanje konfliktov, ki nastanejo.

Globalizacija je proces, ki omogoča lažji pretok idej, informacij, dobrin in celoljudi – spodbuja migracije iz ene države v drugo, iz ene kulture v drugo in s tem povečuje raznolikost (Osler in Starkey 2010, 89–90). Ko v tem stoletju govorimo o državljanstvu, ne govorimo samo o nacionalnem državljanstvu, vezanem na državo, temveč tudi o globalnem. Slovenci nismo več samo državljani Republike Slovenije, temveč smo tudi državljani Evropske unije. »Ob koncu 20. ter na začetku 21. stoletja so državljani prisiljeni 'misliti globalno in delovati lokalno', in mladi naj bi bili na to pripravljeni in tega zmožni. Ideja 'vzgoje za globalno državljanstvo' naj bi imela večjo možnost zaradi moči interneta in drugih elektronskih medijev« (Demaine 2010, 149–150).

⁷Obstaja več različnih prevodov besede *diversity*. V nadaljevanju bom uporabljala kar raznolikost.

Eden izmed učinkov globalizacije so *migracije*, ki jih moramo omeniti ravno zaradi njihove številčnosti. Ljudje se selijo iz ene države v druge zaradi mnogih razlogov. Nekateri bežijo pred vojno, tiranijo, uničenjem, revščino, zaradi družine ali pa preprosto zaradi želje po nečem novem. Razlogov je mnogo, posledice pa so vedno iste – mešanje kultur. Pomembno je, da so pravice imigrantov zaščitene z zakoni (tako nacionalnimi kot tudi mednarodnimi). Migracij ne smemo več razumeti kot neko izjemo, problem, ki ga moramo rešiti, temveč kot celovit proces, značilen za današnji čas (Banks in drugi 2005, 21–2).

Globalizacija in migracije so torej povzročile tolikšno raznolikost v družbi. Take razlike lahko kmalu vodijo v konflikte, zato moramo državljane že kot otroke naučiti *strpnosti*.

Bodoči državljani morajo razviti neko imaginarno simpatijo do svojih rojakov, katerih vidik na določena politična vprašanja se zaradi drugačnih izkušenj in identitete razlikuje od njih samih. Vzgajati je potrebno spoštovanje do razumljivih ter sprejemljivih razlik in soobstoja različnih duhov vzdržnosti in kompromisov. Zavedati se moramo odgovornosti, da se pravice ostalih kažejo na nas samih /.../ (Callan 1997, 8).

Pluralne družbe so torej nekaj vsakdanjega, zato Figueroa (v Osler in Starkey 2010, 101) našteje nekaj ključnih elementov, ki jih državljanstvo mora vključevati: zavezanost družbi v njeni resničnosti, odprtost za solidarnost in spoštovanje različnih drugih, sprejem vrednosti vseh ljudi, zavračanje kakršnekoli oblike izkoriščanja, neenakega obravnavanja ali rasizma.

Velik pomen pri zavedanju državljanstva ima *identiteta*. Vsak posameznik je vključen v eno skupino (ali več), znotraj katere se njegova identiteta razvije. Te skupine so lahko ločene po spolu, starosti, veri, etnični pripadnosti itd. in vplivajo na posameznikovo mišljenje (Banks in drugi 2005, 22). Ta raznolikost nam šele daje možnost za pravo oblikovanje identitete, kljub temu da nekateri menijo ravno nasprotno. »Politika razlike nikakor ne izključuje identitete – nasprotno: identiteto šele vzpostavlja s priznanjem njej lastne konstitutivne razlike in vsaj načeloma omogoča izdelavo formul sožitja raznolikih družbenih in kulturnih skupin« (Štrajn 2006, 87). McLaughlin (v Osler in Starkey 2010, 98–9) opredeli štiri vidike državljanstva⁸, med katerimi je tudi identiteta. Slednja lahko vključuje le osnovne pravice, kot so pravica dovolitev in potnega lista ali pa zajema bolj aktivno članstvo v neki demokratični kulturi, s

⁸Vidiki državljanstva so: identiteta, vrline, politična vključenost in socialni predpogoji.

tem pa tudi prevzem odgovornosti, obveznosti, pravic, občutek za solidarnost in skupno dobro.

Vsak posameznik se mora zavedati, da ne obstaja samo en pogled na neko stvar in da moramo vedno upoštevati *različne perspektive*. Običajno je način, skozi katerega gledamo na svet, povezan s posameznikovo pripadnostjo določeni skupini, in zavedati se moramo, da to ni edini način razmišljanja, temveč moramo upoštevati tudi druge in njihov pogled. Pomembno je dejstvo, da so vrednotni sistemi, ki oblikujejo našo identiteto, »družbeno konstruirani« in niso nekaj prirojenega, tako da se lahko spreminjajo (Banks in drugi 2005, 23). Poznamo razne organizacije, ki učijo tako o »nacionalni enotnosti« kot tudi o raznolikih kulturah v neki družbi. Preko državljske vzgoje spoznamo pomen drugačnosti in jo poskušamo upoštevati pri družbenih vprašanjih (Osler in Starkey 2010, 100).

Zelo pomemben element, ki bi ga morala poučevati državljska vzgoja v današnjem času, pa je »*patriotska vzgoja*«. Pomembno je, da se zavedamo, da se stvari spreminjajo in da nismo več sami zase, temveč smo povezani v veliko skupno ljudi s podobnimi interesi in skupno oblastjo. Globalizacija je spremenila svet in mišljenje ljudi, kljub temu pa se moramo zavedati, da smo še vedno (enoten) narod. Slovenije kot države ne bi bilo brez slednjega in tega se včasih premalo zavedamo. Veliko evropskih držav ima ogromno narodno zavest in se kljub temu odlično vključuje v mednarodne zadeve. Zavedati se moramo našega jezika, kulture, zgodovine itd., kajti le tako bomo dovolj samozavestno nastopili pred ostalim svetom (Prunk 2006, 15–16). Poznavanje nacionalne himne, zastave in zgodovine so stvari, ki bi jih moral vedeti vsak prebivalec neke države. Kljub vsemu pa se moramo zavedati, da smo le del veliko večjega sveta in da smo med sabo vsi enaki, ne glede na velikost ali teritorialno pozicijo (Banks in drugi 2005, 23).

Razvoj je pomembna tema 21. stoletja, saj s sabo prinaša mnogo vprašanj. Ni dovolj, da stremimo samo k novostim in kaj še lahko odkrijemo, da nam bo omogočilo boljše življenje. Zavedati se moramo tudi posledic, ki jih prinaša razvoj. Z novimi tehnologijami vse bolj onesnažujemo zrak, zmanjšujemo gozdove, v vodo spuščamo razne kemikalije itd. To niso več vprašanja samih nacionalnih držav, temveč se vse bolj nagibajo h globalnim rešitvam (Banks in drugi 2005, 19). Ena izmed rešitev je koncept trajnostnega razvoja, ki se je začel pojavljati po okoljski konferenci Rio de Janieru leta 1992, v sklopu katerega je nastal Kjotski

sporazum, ki obvezuje države podpisnice, da zmanjšajo emisijo plina v okolje (Crnčec 2012, 56–62).

6 Analiza državljske vzgoje v Sloveniji

Osnovne šole v Republiki Sloveniji so delovale na podlagi Zakona o osnovni šoli iz leta 1986, ki je bil sprejet še v Jugoslaviji. Kljub osamosvojitvi so novi zakon o osnovni šoli sprejeli šele leta 1996. Predmetnik je bil določen z nacionalnim programom vzgojno-izobraževalne dejavnosti (Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja 1991).

Državljska vzgoja se je poučevala vse od leta 1991 in to v sklopu treh premetov. Od leta 1991 pa do leta 2000 so šole izvajale predmet etika in družba, katere del je bila državljska vzgoja. Leta 2000 so predmet preimenovali v državljska vzgoja in etika in se je pod tem nazivom izvajal vse do leta 2008. Leta 2001 se je spremenil tudi šolski sistem in se je trajanje šole iz osmih let podaljšalo na devet let. Predmet se je tako kot prej izvajal v sedmem in osmem razredu, v devetletki pa so v devetem razredu dodali še izbirni predmet državljska kultura, ki za našo raziskavo ni relevanten. Od leta 2008 se državljska vzgoja izvaja v sklopu predmeta državljska in domovinska vzgoja ter etika.

6.1 Učni načrti

Učni načrt je strokovni, šolsko upravni dokument, ki ga skupaj s predmetnikom določa vzgojno-izobraževalni profil šole, predpisuje vzgojno-izobraževalne smotre, kodificira njim ustrezne učne predmete, njihove cilje, obseg in globino vsebine ter predvidi sistematično razvrstitev in soodvisnost učnih tem. Poseben del učnega načrta je tudi Katalog znanja, ki obsega standarde znanja, vezane na ocenjevanje znanja (Strmičnik v Gril in drugi 2009, 28).

Predpiše ga država, pri njegovem nastajanju pa sodelujejo različne skupine. Za predmet, ki poučuje državljsko vzgojo, sodelujejo tri take skupine: Nacionalni kurikularni svet, Področna kurikularna komisija za osnovno šolo in Predmetna kurikularna komisija za državljsko vzgojo in etiko (Justin 2000a).

V Sloveniji imamo zaradi angleškega izraza (*curriculum*) težavo pri prevajanju. Avtorji se ne morejo odločiti, ali bi bilo bolje uporabiti učni načrt ali kurikul/kurikulum. Trojar (v Gril in drugi 2009, 27–8) »opredeli sodobni učni načrt, ki je osredotočen na učne cilje, s pomočjo uveljavljene oznake 'curriculum', za katerega pravi /.../ da predstavi in programira

celotnostrukturo učnega procesa«. Iz tega lahko razberemo, da vse pogosteje prevladuje mišljenje, da so učni načrti samo del kurikula.

6.1.1 Etika in družba

Posameznega učnega načrta za to obdobje nisem mogla dobiti, zato sem se osredotočila na članek avtorja Milana Divjaka z naslovom *Novi učni načrt za etiko in družbo v osnovni šoli* in na knjigo *Etična in državljanska vzgoja v osnovni šoli* avtorice Tatjane Devjak.

Predmet etika in družba je nadomestil predmet družbena moralna vzgoja (DMV), ki se je poučeval pod tem nazivom od leta 1972. Ker se je z osamosvojitvijo in s spremembami v svetu družba spremenila, so tematiko morali prilagoditi času. Namenili so več prostora temam, ki so se ukvarjale s problematiko mladih, ekološkimi problemi, raznimi alternativnimi gibanji itd., skrčili pa so vsebine, kot so družbena lastnina, samoupravljanje, družbeni sistem itd. (Devjak 2002, 206).

a) Opredelitev predmeta

Predmet etika in družba se izvaja v sedmem in osmem razredu osnovne šole z namenom, da otroci spoznajo delovanje družbe, v kateri so zaživel po osamosvojitvi. Potrebno jim je razjasniti mnogo pojmov, o katerih se v preteklosti ni govorilo (parlamentarna demokracija, politični pluralizem) itd. Predmet temelji na psiholoških, antropoloških in socioloških vidikih, ki mladim omogoča »spoznavanje lastne duševnosti in doživljanje drugih« (Divjak 1991, 31).

b) Cilji predmeta

Skupina, ki je pripravljala učni načrt za predmet, je tematike razdelila na 14 področij:

- odnosi med ljudmi,
- razlike med ljudmi,
- človek in njegov položaj v velikih verstvih sveta,
- humanizem,
- spreminjanje dela in prosti čas,
- sodelovanje in solidarnost,
- človek in njegova vest,
- načelo strpnosti,

- človekove pravice in svoboščine,
- slovenski narod in slovenska država,
- vojna, mir in nenasilje,
- znanje in izobraževanje,
- mediji in družba,
- nova kakovost življenja (Devjak 2002, 207–8).

Učni načrt je določal 35 ur letno za ta predmet, ni pa določal, katere vsebine naj se poučujejo v določenem letu, ravno tako pa ni bilo določeno število ur, ki naj jih učitelj nameni določeni temi. Vse to je bilo prepuščeno učiteljem samim (Devjak 2002,208).

Poleg obveznih vsebin, ki so jih morali predelati, je skupina izdala še predloge izbirnih vsebin, ki so jih predlagali učenci sami in so potem med njimi izbirali. Te vsebine so bile: analiza aktualnih družbenih dogodkov doma in po svetu; analiza predstave, filma, knjižnega, likovnega dela; predsodki, nekateri socialno-patološki pojavi, AIDS, narkomanija, alkoholizem; brezdelje, potepuštvu, brezposelnost; mladinska delinkvenca; predstavitev popularne osebnosti; mladi v svetu kulture in vrednot; zdravje in varnost; vzgoja potrošnika; urbanizacija; ohranjanje in polucija; populacija in viri; napredek tehnologije in njegove družbene posledice; ostareli in mladi; kakšnega učitelja si želimo; prijateljstvo, kaj je to (Devjak 2002,208–9).

6.1.2 Državljska vzgoja in etika

Ta predmet natančno opredeli *Učni načrt: program osnovnošolskega izobraževanja. Državljska vzgoja in etika*. Vsebuje štiri poglavja, ki so: opredelitev predmeta, splošni cilji predmeta, operativni cilji in katalog znanja ter didaktična priporočila(Justin 2000a). Vsebino vsakega izmed teh poglavji bom na kratko predstavila.

a) Opredelitev predmeta

Državljska vzgoja in etika se izvaja v sedmem in osmem razredu osnovne šole kot del »družboslovnega izobraževanja«. Ob koncu tega predmeta so osnovnošolci bolj samostojni za življenje v družbi, postanejo pa tudi bolj dovzetni za pluralnost, ki jih obkroža. »Predmet pospešuje razvoj sposobnosti in zgradbe socialnega ter moralnega mišljenja, veščin, motivacije in interesa za etična ter družbena vprašanja, vrednostne usmeritve in

identitete«(Justin 2000a, 5). Temelji tako na slovenski (nacionalni) kot tudi evropski ideji poučevanja, sledi novim znanstvenim spoznanjem, človekovim pravicam in načelom, ki oblikujejo človeka ter posledično tudi družbo.

b) Splošni cilji predmeta

Cilji tega predmeta so, da učenec pridobi zadostno znanje o družbi, da lahko samostojno razvija svoje mišljenje in rešuje težave, ki se pojavijo. Skozi predmet se nauči raznih komunikacijskih veščin, ki so potrebne za medsebojne odnose v skupnosti, razumevanje in spoštovanje različnih mnenj in kultur, razvije sposobnost kritične presoje (tudi do informacij, avtoritet, medijev, organizacij, skupin), pridobi občutek odgovornosti (kaj je moralno in kaj ne), izoblikuje odnos do svoje identitete (individualne, verske, kulturne) in identitete drugih ter tako prepozna krivice, diskriminacijo, predsodke, za katere ve, da so napačni. Ravno tako učenci pridobijo znanje o demokraciji in pojmi, povezanih z njo (načela enakosti, pravičnosti, svobode itd.), ter se naučijo državljanske in pravne kulture(Justin 2000a,6–7).

Predmet se poučuje dve leti in je sestavljen tako, da se učenci najprej srečajo s temami, »ki zadevajo njega in njegovo vraščanje v posameznih družbenih skupinah«, naslednje leto pa poskušajo naučiti posameznika, da sam »presoja o problemih širše (globalne) skupnosti« (Justin 2000a, 7).

c) Operativni cilji in katalog znanja

Predmet je vsako leto razdeljen na dva dela: obvezne teme (ki jih mora učitelj skozi učne ure razložiti učencem) ter izbirni del (v tem delu je naštetih nekaj predlogov, iz katerih učenci skupaj z učiteljem izberejo vsaj dva tematska sklopa, ki ju potem tudi skupaj predelajo) (Justin 2000a,8).

V sedmem razredu je temu predmetu namenjenih 35 ur⁹. Obvezne teme so:

- življenje v skupnosti; narod, država,
- družina,
- vzorniki in avtoritete,

⁹Šolsko leto ima pravzaprav 38 tednov, vendar že pri načrtovanju učnega načrta predvidijo, da bo nekaj ur gotovo odpadlo (zaradi drugi šolskih dejavnosti) in razpišejo samo 35 tednov .

- kako se sporazumevamo in kako odločamo,
- množična občila in informacije (Justin 2000a, 8).

V osmem razredu je temu predmetu ravno tako namenjenih 35 ur, teme, ki se morajo izvajati, pa so:

- generacije in kulture,
- vere in verovanja, krščanstvo,
- urejanje skupnih zadev: vprašanja demokracije,
- poklic in delo,
- družba prihodnosti (Justin 2000a, 8).

Izbirne teme so za oba razreda iste, osnovnošolci pa izbirajo med: odnosi med spoloma; oblike odvisnosti, zasvojenosti; izobraževanje – zaposlitev; medosebni odnosi v šoli; oddaljene kulture, kraji; nasilje (med vrstniki); prosti čas; oblike družabnosti (bonton); marginalne (obstranske) skupine; odnosi med kulturami; odnos do težko bolnih in oviranih v razvoju; nova duhovna gibanja in sekte; strategije učenja; ravnanje z omejenimi naravnimi viri; duševno in telesno zdravje; združena Evropa – starajoča se Evropa, terorizem in mir v svetu; biti ali imeti. (Justin 2000a, 8).

d) Didaktična priporočila

Pri poučevanju tega predmeta je veliko odvisno od mladih samih. Velik vpliv na dojetje tematike imajo v mladih že zakoreninjene predpostavke in mišljenje o družbi. Učitelj se mora pri učenju opirati na te izkušnje, vendar pa slednje ne smejo prevladovati pri razumevanju neke snovi. Spodbujati jih mora k razmišljanju o lastnih izkušnjah in v preizkušanje različnih vlog in drugih pogledov. Pomembno je, da znajo učenci znanje, ki ga pridobijo, povezati z drugimi predmeti in tudi z aktualnimi dogodki (Justin 2000a, 33–4).

6.1.3 Državljska in domovinska vzgoja ter etika

Leta 2007 je vlada Republike Slovenije sprejela zakon, po katerem se je s septembrom 2008 državljanska vzgoja in etika preimenovala in se začela izvajati kot državljanska in domovinska vzgoja ter etika. Pri dve leti je predmet deloval še po starem učnem načrtu, s šolskim letom 2010/2011 pa je začel veljati novi učni načrt (*Učni načrt. Program osnovna*

šola. Državlјanska in domovinska vzgoja ter etika), ki ga je sprejelo Ministrstvo za šolstvo in šport v sklopu Akcijskega načrta Republike Slovenije za delovanje v okviru zaveznitva civilizacij (Akcijski načrt Republike Slovenije za delovanje v okviru zaveznitva civilizacij 2009).

Učni načrt je sestavljen iz petih poglavij, vendar bom za potrebe te naloge obravnavala samo štiri: opredelitev predmeta, splošni cilji, operativni cilji in vsebine, didaktična priporočila (Karba 2011).

a) Opredelitev predmeta

Državlјanska vzgoja se izvaja kot del družboslovnega in humanističnega izobraževanja v osnovnih šolah. Njen namen je, da posamezniki pridobijo znanje o ostalih članih družbe, o raznolikosti, pravicah in dolžnostih, pomenu strpnosti, življenju v Sloveniji in Evropski uniji, spoznajo mednarodno delovanje itd. Skozi te vsebine posameznik lažje odgovarja na družbena vprašanja, komunicira in kritično sprejema ostala dejstva (Karba 2011, 5).

b) Splošni cilij

»Splošni cilji pouka državljanske vzgoje so razvoj politične pismenosti, razvoj kritičnega mišljenja in nekaterih stališč in vrednot ter dejavno vključevanje učencev v družbeno življenje« (Karba 2011, 6). Vse te cilje posameznik lahko doseže, če pozna delovanje skupnosti, države itd., človekove pravice in dolžnosti, razume demokracijo in njeno delovanje, spremlja dogajanje v državi in po svetu, pozna etična načela, zna javno nastopati oz. diskutirati, ne sklepa na podlagi stereotipov, razume svojo državljansko vlogo in pomen osamosvojitve Slovenije, sodeluje pri raznih državljanskih akcijah, izvaja humanitarne dejavnosti itd.

Predmet se tako kot v preteklih letih poučuje v sedmem in osmem razredu devetletne osnovne šole (Karba 2011, 6–7)

c) Operativni cilji in vsebine

Kot v preteklosti se tudi tukaj teme delijo na obvezne in izbirne. Obvezna znanja so »potrebna za ustrezno razumevanje in nadgrajevanje znanj pri drugih predmetih v nadaljevanju

izobraževanja« (Karba 2011, 8), izbirna znanja pa samo poglobljajo do sedaj že osvojena znanja in si jih učenci skupaj z učiteljem sami izberejo.

Za razliko od prejšnjega načrta je ta načrt razdeljen še na vsebinske sklope in šele potem na konkretnije vsebine (Karba 2011, 8–14).

V sedmem razredu se predmetu posveti 35 ur in v tem času morajo učitelji skupaj z učenci obdelati teme:

- posameznik, skupnosti, država (identiteta, skupnosti, odnos do drugi članov, kaj povezuje in razdvaja skupnost, vloge vodij skupnosti, demokratično odločanje, etična načela in vrednote);
- skupnost državljanov Republike Slovenije (nastanek Republike Slovenije, značilnosti države, organi oblasti, državni simboli, pomen državljana, kako postati državljan Republike Slovenije, patriotizem, ustava, socialna država, Evropska unija);
- Slovenija je utemeljena na človekovih pravicah (dejanja zoper človeka v preteklosti in danes, posameznik vs. družbena moč, zgodovinski dokumenti o človekovih pravicah, temeljne človekove pravice, pomen etičnih načel, človekove pravice v slovenski ustavi, stanje človekovih pravic, kršenje človekovih pravic, varovanje človekovih pravic, spoštovanje pravic drugih, otrokove pravice);
- verovanje, verstva in država (pravica do veroizpovedi, verske skupnosti v Republiki Sloveniji, velika svetovna verstva) (Karba 2011, 8–11).

Izbirne teme, ki jih lahko obravnavajo, so: moralno upravičena in neupravičena nasprotovanja pravilom, delovanje nevladnih organizacij za varstvo človekovih in otrokovih pravic, značilnosti velikih verstev, sodelovanje in konflikt med verstvi v svetu (Karba 2011, 8-11).

V osmem razredu se temu predmetu ravno tako nameni 35 ur. Teme, ki se jih obravnava, so:

- demokracija od blizu (demokratična oblast v lokalnih skupnostih, nosilci oblasti v občini, povezovanje državljanov v stranke, politične pravice državljana, izpeljava referendumov, postopki izvolitve nosilcev oblasti, naloge nosilcev oblasti, potek volitev, aktivnost državljana, javno delovanje oblasti, vpliv medijev na javno mnenje);

- finance, delo in gospodarstvo (ekonomske pravice slovenskega državljana, podjetje, lastništvo podjetja, delodajalci in delojemalci, sindikati, kapital in kapitalizem, dajatve državi, da lahko slednja opravlja svoje naloge);
- Slovenija, Evropska unija, svet (vpliv članstva Slovenije v Evropski uniji na življenje, delovanje Evropske unije, Slovenija članica OZN, OECD, NATO);
- svetovna skupnost (globalizacija, odpor proti globalizaciji, gibanja za rešitev) (Karba 2011,12–14).

Izbirne teme, ki jih imajo na voljo učenci, so: odgovornost izvoljenih predstavnikov, državljanske akcije in civilna zaščita, mediji nadzirajo oblast, načela pluralizma, spoštovanje norm v javnih razpravah, vprašanje izkoriščanja in pravičnega plačila, dobiček, delnice in kapital, politična nasprotja in spori v svetu, značilnosti in učinki globalizacije na gospodarstvo, kako globalizacija vpliva na Slovenijo, dejavnosti nevladnih organizacij, problem neenakomerne porazdelitve bogastva, revščine, suše itd. (Karba 2011, 12–14).

d) Didaktična priporočila

Pri izvedbi poučevanja državljanske vzgoje je ključno medpredmetno povezovanje. Učitelj tega predmeta mora poznati učne načrte ostalih predmetov in tematike nadgrajevati med sabo. Poučevanje naj bo primerno učencem glede na znanje, ki ga že imajo. Spodbujati jih je potrebno k samostojnemu delu in kritičnemu mišljenju. Znanja lahko poleg obveznih šolskih ur pridobijo tudi skozi razne obšolske dejavnosti (Karba 2011, 20–1).

6.2 Učbeniki

»Učbenik je osnovno učno gradivo za doseganje vzgojno-izobraževalnih ciljev in standardov znanja, opredeljenih v učnem načrtu oziroma katalogih znanja« (Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport). Predloge podajo posamezni založniki, potrdi pa jih strokovni svet. Učitelji sami izbirajo, katere učbenike bodo uporabljali.

6.2.1 Etika in družba

Predmet etika in družba se je preimenoval iz DMV ob osamosvojitvi in se je začel poučevati v šolskem letu 1991/1992. Za učence sedmega in osmega razreda so uporabljali isti učbenik, z naslovom *Etika in družba: eksperimentalni priročnik (za učence 7. in 8. razreda osnovne*

šole), ki je izšel pri založbi Primar. Učbenik obsega 179 strani in je razdeljen na 15 tematskih sklopov (Tratnik 1991).

Prvi sklop govori o *odnosih med ljudmi*. Ta del je namenjen razlagi, kaj je človek in kaj je družba, kako se posameznik razvija v različnih časovnih obdobjih (socializacija), kaj je družina (predstava o tem, kaj je in kako so jo dojemali v preteklosti in kako jo dojemajo danes), kakšni sta vlogi matere in očeta v današnjem času (Tratnik 1991, 5–18).

Drugi del bolj natančno razloži *razlike med ljudmi*. Poglobi se v kulturo, kaj imajo ljudje skupnega in različnega, kakšne so biološke razlike med posamezniki, kaj nam je prirojeno in česa se lahko naučimo, kaj sploh je generacija, kateri so vzroki za socialne razlike, razloži, kako se preučuje človeka in družbo ter kakšen je sploh namen teh preučevanj (Tratnik 1991, 19–32).

Tretji del je namenjen *človeku in njegovemu položaju v velikih verstvih sveta*. Ta del je namenjen predvsem razlagi vere, kakšna verstva imamo danes po svetu, kaj je vsem verstvom skupno. Zajema tri glavne vere: krščanstvo, islam in budizem. Poleg razlage krščanstva natančneje prikaže pojmovanje človeka in sveta, kot ju vidi Biblija, obrazloži novo zavezo in prikaže vlogo krščanstva v kulturi. Pri islamski veri se posveti predvsem rojstvu le-te, opredeli pojmovanje človeka in sveta, kot o tem piše Koran, temelje islamskega čaščenja ter izročila Korana. Pri budizmu pa se osredotoči na temeljni nauk budizma in Budov nauker na širitev budistične vere (Tratnik 1991, 33–48).

Naslednji tematski sklop je namenjen razlagi pomena človeka, *humanizmu*, kjer se spozna grške in latinske pisce, kot so Aristotel, Sokrat, Platon itd.; kako razumemo človeka danes, razliko med besedami in dejanji ter tudi gibanja med mladimi (Tratnik 1991, 49–60).

Del učbenika govori tudi o *spreminjanju dela in prostega časa*. Tukaj se razložijo pojmi, kot so delo, dejavnosti in prosti čas, razloži se, kako se je delo vrednotilo včasih in kako danes, predvsem pa se poudari prehajanje dela v dejavnosti in prosti čas, kar je značilno za današnjo družbo (Tratnik 1991, 61–72).

Ena izmed tematik je tudi *sodelovanje in solidarnost*. Tukaj je poudarek na oblikah in načinih sodelovanja med posamezniki in njihova interakcija ter solidarnost do drugih (Tratnik 1991, 73–80).

Sedmi del učbenika govori o *človeku in njegovi vesti*. Najprej je vest opredeljena, kot jo vidimo v vsakdanjem življenju, nato pa se razlaga poglobi tudi v filozofska in religijska izročila in vidike. Dojemanje vesti kot človekovo-duhovno oko je zelo pomembno za mlade,

še bolj pa konflikt med vestjo in normami oz. posameznikom in družbo. Spoštovanje norm je ključno za odgovorno državljanstvo in tega se mora vsak individuum kmalu zavedati (Tratnik 1991, 81–92).

Zaradi velike spremembe družbe je ena izmed tematik tudi *načelo tolerance*. V tem delu je naprej razlaga tolerance v preteklosti, nadalje pa se to poveže s sedanostjo in sodobnim pluralnim življenjem (Tratnik 1991, 93–8).

Vsebina, ki mora biti vedno prisotna, so *človekove pravice in svoboščine*. Razlaga človekovih pravic in boj za le-te skozi zgodovino je zelo pomembna. Vsi bi morali poznati Združene narode, otrokove pravice in OZN. Pomembno je tudi vedeti, kaj pomeni varstvo človekovih pravic pri nas in kako se to udejstvuje. V tem delu so tudi opisane državljanske in politične pravice (Tratnik 1991, 99–114).

Tema o *slovenskem narodu in o slovenski državi* je nova in je za novonastale državljane zelo pomembna. V tem delu se avtorji posvetijo pravici do samoodločbe (ki je v rokah ljudstva), kratkemu pregledu zgodovine Slovenije, razlagi novega političnega sistema ter narodni zavesti in rodoljubju (Tratnik 1991, 115–22).

Učbenik ponuja tudi tematiko o *vojni, miru in nasilju*. Vojna in mir sta razložena vsak zase prav tako njuni vzroki in posledice. V tem delu se obravnavajo tudi razna mirovna gibanja in njihov pomen (Tratnik 1991, 123–8).

Zelo pomembna je tudi vsebina, ki govori o *znanju in izobraževanju*. Podteme tega poglavja so izobraževanje, znanje in sposobnosti, pomen znanja in izobraževanja, kratka zgodovina šole, izbira poklica in nadaljnje šolanje, kopičenje znanja in njegovo zastarevanje, poti do znanja, učne navade, tehnike in metode učenja ter navodila, kako se učiti (Tratnik 1991, 129–42).

Velik pomen se da tudi na vse bolj aktualno tematiko o *medijih in družbi*. Tema je posvečena predvsem razlagi, kako je družba danes vse bolj nasičena s sporočili, razlagi, kaj sploh so mediji, kako so nastali in se razvili, njihovo delovanje, kaj sploh je medijska stvarnost ter zvrsti, ki jih uporabljajo novinarji, in jezik medijev (Tratnik 1991, 143–56).

S spremembo družbe je prišlo tudi do nove *kvalitete življenja*. Spreminja se življenjska doba, medicina napreduje, pojavljajo se nova družbena gibanja, spreminjata se tudi življenjski slog in življenjska raven, kvaliteta življenja je vezana predvsem na potrebe ljudi, vrednote se spreminjajo, vse bolj pa je pomembna vizija razvoja. Poseben del je namenjen letu 1968, ki je zaznamovalo to stoletje (Tratnik 1991, 157–70).

Učbenik konča z vsebino, ki govori o *razvijanju ekološke zavesti*, ki je zaradi večjega razvoja vse bolj aktualna (Tratnik 1991, 171–9).

6.2.2 Državlјanska vzgoja in etika

Učbenike za državljansko vzgojo in etiko sta izdajali založbi i2 in DZS. Pregledala sem vse učbenike in ugotovila, da so tematike iste, zato sem se za lažjo primerjavo osredotočila samo na učbenike založbe i2 iz let 2000, 2004, 2007 in 2009.

Sedmi razred

Učbeniki za državljansko vzgojo in etiko za sedmi razred so tematsko identični med sabo. Imenujejo se *Državlјanska vzgoja in etika. Učbenik za 7. razred osnovne šole*. Imajo 69 strani, razdeljeni pa so na pet poglavij (Justin 2000b, Justin 2004a, Justin 2007a, Justin 2009a).

Prvi vsebinski sklop se imenuje *življenje v skupnosti: narod država*. V tem delu je glavni poudarek na povezovanju v skupine, zakaj se sploh povezujemo, kako se skupine razlikujejo med sabo, iz česa so skupine sploh sestavljene (opredelitev posameznika), čemu služijo pravila in po kakšnih pravilih se sploh ravnamo, kaj povezuje in kaj razdira skupnost, pomen strpnosti do drugačnih, zavest o velikih skupnostih, narodi kot človeške skupnosti, delitev na »nas« in tujce ter opredelitev slovenske države. V tem delu se nahaja tudi edina vsebina, ki se v teh učbenikih razlikuje. Do leta 2004 (z vključno tem letom) je bil tukaj tematika s podnaslovom s *povezovanjem držav pridobijo vsi*. Ta del je bil namenjen povezovanju držav oz. Sloveniji kot kandidatki za vstop v Evropsko unijo. Po tem letu se je ta vsebina spremenilav razlago Evropske unije in Slovenije kot njene članice s podnaslovom *Republika Slovenija je članica Evropske unije* (Justin 2000b, 3–16; Justin 2004a, 3–16; Justin 2007a, 3–16; Justin 2009a 3–16).

Naslednje poglavje je namenjeno razlagi *družine*. Tukaj so natančneje opredeljene naloge družin, kakšne vrste družin sploh poznamo in kako so se skozi leta spreminjale. Pomembno je opozorilo o tem, kdaj si sploh ustvariti družino, in odgovornosti, ki jo ta prinaša, pomen pravične razdelitve vlog med mamo in očetom, kako omogočimo otroku, da zraste na zdrav način, kaj pravzaprav pomeni vzgoja otrok ter kakšni so lahko problemi v družini. Ključno za otroke je, da nasilje nad otroki in mladostniki ni dopustno ter da je spolno nadlegovanje

kaznivo (Justin 2000b, 17–28; Justin 2004a, 17–28; Justin 2007a, 17–28; Justin 2009a, 17–28).

Pri mladostnikih je zelo pomembna tema o *vzornikih in avtoritetah*. Ta del poudarja, da se vsi rodimo svobodni, vendar pa je tudi ta svoboda omejena, da niso pomembne samo naše pravice temveč tudi pravice drugih, kaj je avtoriteta in kdo jo ima, ustanove kot avtoritete, ali lahko upravičeno nasprotujemo avtoritetam, kdo so lahko naši vzorniki, kako se pripravimo na samostojno življenje v skupnosti, obstaja tudi odklonsko vedenje, pomen in raznolikost vrednot itd. (Justin 2000b, 29–40; Justin 2004a, 29–40; Justin 2007a, 29–40; Justin 2009a, 29–40).

Četrto poglavje je posvečeno *sporazumevanju in odločanju*, kjer so razložene različne vrste sporazumevanja, pomen utemeljevanja stališč, kako poteka glasovanje, katera pravila moramo upoštevati pri sporazumevanju, kako rešiti konflikte, ki se pojavijo ter način mednarodnegasporazumevanja. Pomembna tema je tudi jezik, narod, država, kjer se poudari pomen jezika za narod in oblikovanje države (Justin 2000b, 41–52; Justin 2004a, 41–52; Justin 2007a, 41–52; Justin 2009a, 41–52).

Kot zadnja tematika v učbenikih so *množična občila in informacije*. Avtorji tukaj opozarjajo na problem medijev, ki nas obdajajo na vsakem koraku in posledično nasičenost s sporočili, spremembe v prenašanju sporočil, opisana je tudi kratka zgodovina medijev in sporočanja (tudi prvi časopis in tiskanje), poudarijo se dobre in slabe stvari medijskega razvoja, kako mediji oblikujejo javno mnenje in vplivajo na politiko in politike, kakšni so novi mediji (vse večja virtualnost), kakšno medijsko sporočanje poznamo, kako se uporablja medije ter nevarnost gledanja televizije (Justin 2000b, 53–68; Justin 2004a, 53–68; Justin 2007a, 53–68; Justin 2009a, 53–68).

Osmi razred

Tako kot učbeniki za sedmi razred so tudi učbeniki za osmi razred vsebinsko identični med sabo. Razlika med njimi je samo v letu izdaje. Imenujejo se *Državljska vzgoja in etika. Učbenik za 8. razred osnovne šole*. Imajo 79 strani, razdeljeni pa so na pet tematskih sklopov (Justin 2000c, Justin 2004b, Justin 2007b, Justin 2009b).

Prvi tematski sklop je namenjen *generacijam in kulturi*. V tem delu so razloženi pojmi kot so naša generacija, mlada generacija, težave starejše generacije, pomen študija pri šestdesetih (univerza za tretje življenjsko obdobje), pomen izročil (skozi generacije), nesoglasja med

mladimi in starimi, reševanje konfliktov, kako prehajamo med življenjskimi obdobji, kako se odraščanje spreminja skozi leta, značilna množična kultura, kakšne vse kulture med mladimi poznamo, vrednote mladih, težave skozi odraščanje ter na koncu problem prevladujočih kultur (Justin 2000c, 3–17; Justin 2004b, 3–17; Justin 2007b, 3–17; Justin 2009b, 3–17).

Drugo poglavje je namenjeno *veram, verovanju in krščanstvu*. Začnemo s splošno razlago religije, nato se nadaljuje z verskimi prazniki in obredi. Natančneje se opredeli, kdo je vernik in kakšne vere poznamo, hinduizem, budizem, islam, judovstvo in krščanstvo (najbolj podrobno) pa so tudi bolj podrobno opisani. Velik pomen se daje strpnosti in svobodi izbire, pouči nas pa tudi o drugih (spiritističnih) verstvih. Pomembni za današnji čas sta tudi temi o cerkvi in državi ter o zlorabi politike in vere (Justin 2000c, 18–34; Justin 2004b, 18–34; Justin 2007b, 18–34; Justin 2009b, 18–34).

Tretji del učbenika je namenjen *urejanju skupnih zadev in demokraciji*. V tem delu se podrobneje opredeli demokracija, pomen svobode (v liberalni družbi), interesi posameznikov in skupnosti, pojem pravne države in zakoni. Kot nasprotje naši ureditvi se izpostavi tudi diktaturo in vlogo diktatorjev, spoštovanje različnosti, ideja enakosti in solidarnosti, vloga lokalnih samouprav itd. Bolj podrobno je opisana tudi ureditev Republike Slovenije (strankarstvo, vlada, predsednik države, sodišča, oblast), pomen civilne družbe ter varuha človekovih pravic (Justin 2000c, 35–49; Justin 2004b, 35–49; Justin 2007b, 35–49; Justin 2009b, 35–49).

Četrto poglavje je namenjeno *poklicu in delu*. V tem delu se bolj podrobno pojasnijo pojmi iz vsakdanjega življenja, kot so dobrine, ekonomski problem, delo, storitve, delovanje trga (menjava, ponudba in povpraševanje), plača, dajatve, vprašanje lastništva, trg delovne sile, pomen vseživljenjskega učenja, javno šolstvo, zaposlovanje in brezposelnost, delništvo ter sindikati (Justin 2000c, 50–62; Justin 2004b, 50–62; Justin 2007b, 50–62; Justin 2009b, 50–62).

Zadnji tematski sklop govori o *družbi prihodnosti*. Z naprednejšo tehnologijo vse bolj spreminjamo podobo planeta in svojo vsakdanjost, zato se moramo pogosto vprašati o pojavih, kot so ozon, topla greda, pomen industrije itd. Ne smemo biti brezbržni do takih stvari in moramo poskrbeti za svoj planet. Ena izmed rešitev je trajnostni razvoj ali vpogled v tveganje in spoštovanje okoljske etike (ohranjanje naravnega bogastva, planetarnih raznovrstnosti, skrb za prihodnje rodove, družbena pravičnost). Ko govorimo o družbi prihodnosti, moramo nekaj časa posvetiti tudi vprašanju revščine in naraščanju prebivalstva, težavam razvitih dežel, etičnim zakonikom in dejstvu, da lahko veliko naredimo sami, če se le

potrudimo (Justin 2000c, 63–79; Justin 2004b, 63–79; Justin 2007b, 63–79; Justin 2009b, 63–79).

6.2.3 Državljska in domovinska vzgoja ter etika

Učbenike za sedmi razred so izdale založbe Mladinska knjiga, i2 in DZS, za osmi razred pa samo založba Mladinska knjiga. Za lažjo primerjavo sem se osredotočila za slednjo založbo, in sicer izdaje iz leta 2010 in 2012.

Sedmi razred

Učbenika iz let 2010 in 2012 sta, tako kot prejšnja leta ostali učbeniki, vsebinsko skoraj popolnoma identična. Imenujeta se *Državljska in domovinska vzgoja ter etika 7: učbenik za državljansko in domovinsko vzgojo ter etiko v sedmem razredu osnovne šole*. Učbenik iz leta 2010 ima 90 strani in je sestavljen iz petih tematskih sklopov, iz leta 2012 pa 96 strani in je sestavljen iz šestih tematskih sklopov (dodano je poglavje z naslovom *Skupnost državljanov Republike Slovenije*) (Karba in Lašič 2010, Karba in drugi 2012).

Prvi sklop govori o *posamezniku in družbi*. Ta del razjasni ta dva pojma in poudari dejstvo, da smo ljudje različni in da to ni nič narobe, prikaže, kako vstopamo v odnose z drugimi, kakšno je življenje v skupnosti, kako se moramo prilagajati in spoštovati pravila, natančneje pa seopredeli tudi razlika med biološkim in družbenim slojem ter življenjski krog (od rojstva do smrti) (Karba in Lašič 2010, 6–25; Karba in drugi 2012, 6–25).

Naslednja tematika so *človekove pravice in odgovornosti*. Ta del se bolj osredotoča na konflikte (kaj to je in zakaj nastanejo), različne oblike zlorab, nasilja in diskriminacije, prikaže nam temeljne dokumente na področju človekovih pravic (mednarodne in nacionalne) ter naše pravice in odgovornosti, osredotoči pa se tudi na kršitve teh pravic in oblike pomoči (Karba in Lašič 2010, 26–42; Karba in drugi 2012, 32–48).

Tretje poglavje se nanaša na *človeške različnosti*. To je nekakšno nadaljevanje prvega poglavja, kjer vidimo, da nismo vsi enaki, zato je za človeštvo potrebno, da smo strpni in ne delujemo po predsodkih, da mora komunikacija med različnimi kulturami ravno tako potekati, vendar se je potrebno izogibati konfliktom (Karba in Lašič 2010, 43–60; Karba in drugi 2012, 49–66).

Četrto poglavje opisuje *vrednote, verovanje in etiko*. Osredotoči se na vrednote in njihovo razvrščanje, našteje nekaj dejavnikov vrednot, poudari pomen spoštovanja, opredeli glavne vere (krščanstvo, judovstvo, islam, hinduizem, budizem) ter njihove značilnosti, kakšen pomen ima vera v življenju ljudi ter katera verstva poznamo v Republiki Sloveniji (Karba in Lašič 2010, 61–81; Karba in drugi 2012, 67–87).

V zadnjem poglavju v učbeniku iz leta 2010 so naštetih *primeri nekaterih izbirnih tem*: množični mediji, javno mnenje, oglaševanje, medijska pismenost, dokumenta o človekovih in otrokovih pravicah (Karba in Lašič 2010, 82–88; Karba in drugi 2012, 88–94).

Kot smo že omenili, ima učbenik iz leta 2012 dodano poglavje z naslovom *Skupnost državljanov Republike Slovenije*. Ta del so avtorice namenile predvsem glavnim značilnostim Slovenije, slovenskim simbolom, razlagi, kaj je državljanstvo, katere so naše pravice ter kaj je Evropska unija (Karba in drugi 2012, 26–31).

Osmi razred

Učbenika za osmi razred sta pisana podobno kot učbenika za sedmi razred. Vsebinsko sta skoraj popolnoma identična, z izjemo dodanega poglavja *Finance, delo in gospodarstvo* v učbeniku iz leta 2012. Naslov obeh je *Državljska in domovinska vzgoja ter etika 8: učbenik za državljansko in domovinsko vzgojo ter etiko v osmem razredu osnovne šole*. Učbenik, izdan leta 2010, je razdeljen na štiri glavne vsebine in ima 105 strani, učbenik, izdan leta 2012, pa na pet glavnih vsebin in ima 113 strani (Karba in Jesenko 2010, Karba in Jesenko 2012).

Prvo poglavje je namenjeno razlagi *demokracije*. V tem delu so predvsem razloženi pojmi, kot so demokracija, parlametarizem, volitve, strankarstvo itd. Del tega sklopa je namenjen tudi razvoju demokracije skozi zgodovino, kakšne so sodobne demokracije, kaj sploh je smisel demokracij ter nastanek Republike Slovenije in njena državna ureditev (Karba in Jesenko 2010, 5–45; Karba in Jesenko 2012, 5–45).

Drugi del je namenjen *domovini, državi in aktivnemu demokratičnemu državljanstvu*. To poglavje je namenjeno razjasnitvi pojmov, kot so domovina in država, kakšno je sodobno državljanstvo, kako je Evropska unija organizirana in kako deluje ter kakšna je vloga Slovenije kot članice Evropske unije (Karba in Jesenko 2010, 46–69; Karba in Jesenko 2012, 46–69).

Tretji vsebinski sklop se posveča predvsem *človeštvu in prihodnosti*. Tukaj se izpostavijo globalni problemi človeštva (posledica hitrega razvoja), kako poteka trajnostni razvoj, kakšen

odnos moramo imeti do drugih živih bitij na planetu, problemi virov, katere so bistvene razlike v sodobnem človeštvu, kako lahko posamezniki sodelujejo pri odločanju o prihodnjem razvoju ter kakšna je etika za prihodnost (Karba in Jesenko 2010, 70–94; Karba in Jesenko 2012, 78–102).

Kot četrti tematski sklop so navedene *izbirne teme*, med katerimi lahko učenci izbirajo (kulturna in jezikovna raznolikost Evropske unije in naravne nesreče) (Karba in Jesenko 2010, 95–105; Karba in Jesenko 2012, 103–113).

Učbenik, izdan leta 2012, vsebuje še dodatno poglavje z naslovom *Finance, delo in gospodarstvo*. V tem delu se učenci naučijo predvsem o ekonomiji, ki je ključna v sodobnem času (delo, proizvodnja, trg itd.) (Karba in Jesenko 2012, 70–7).

6.3 Sinteza podatkov

Pri opredelitvi ključnih elementov, ki bi jih moral vsebovati predmet, ki poučuje državljansko vzgojo, sem si pomagala z različnimi avtorji, največ pa sem se opirala na zbornik, ki ga je izdala washingtonska univerza z naslovom *Demokracija in raznolikost (Democracy and diversity)*, na zbornik slovenskih avtorjev *Državljanstva in domovinska vzgoja* ter na zbornik izbranih člankov *Državljanstvo in globalizacija*. Uporabila sem tudi druge vire, vendar so bili ti ključni za podajanje elementov, ki so: demokracija, raznolikost, globalizacija, strpnost, identiteta, različne perspektive, patriotska vzgoja ter razvoj.

Pri pregledu učnega načrta in učbenika za državljansko vzgojo med leti 1991 in 1999 sem ugotovila, da se učbeniki skladajo z učnim načrtom. Slednji ni natančno podal delitve, katere teme naj se poučujejo v sedmem in katere teme v osmem razredu in na ta način je narejen tudi učbenik. »Vsebine naj bi bile zastavljene tako, da bi pomagale učencem pri iskanju vrednostnih in življenjskih orientacij pri vključevanju v družbeno življenje« (Devjak 2002, 207). Predmetu je bilo namenjenih 35 ur letno, kar pomeni ena ura na teden. Teme v učbenikih so zelo obširne in so primerne za srednjo šolo. Vsebinsko tako učni načrti kot tudi učbeniki zajemajo elemente, ki naj bi jih poučeval predmet, ki poučuje državljansko vzgojo v liberalni demokraciji.

Najbolj pogosti elementi v učbeniku za etiko in družbo so raznolikost, različne perspektive in strpnost. Poudarek je na tem, kako smo si posamezniki različni med sabo, vsak s svojimi vrednotami in načeli, katerim sledi, zato je v tako veliki družbi pomembno, da se vsak zaveda dejstva, da ni boljši kot drugi. Niti dva individuuma nista popolnoma enaka. Ločimo se po

barvi kože, spolu, vrednotah, veri itd., vendar zaradi tega ne smemo stremeti h konfliktom in se jih moramo izogibati. Velik pomen pri tem ima tudi identiteta. Ravno zaradi teh raznolikosti smo običajno opredeljeni kot člani neke skupine (družina, prijatelji, sodelavci, glasbena skupina, bralni krožek), ki je vedno stigmatizirana. Vsa pereča vprašanja moramo rešiti po mirni poti ter se ne smemo zatekati k vojni in nasilju. Vsak državljan bi moral poznati svoje pravice in dolžnosti. Učbenik opredeli človekove pravice in svoboščineter prikaže boj, kako smo prišli do teh. Zelo izrazit je v tem delu demokratični element, še posebno, ko opredeli državljanske in politične pravice (pravica do življenja, spoštovanja zasebnosti, svobode gibanja, lastnine itd.). Za dobrega oz. »odgovornega državljana«, kot ga opredeli Sardoč (2005), je pomembna patriotska vzgoja. Osamosvojitvev, nova družbena indržavna ureditev nista nekaj, kar bi lahko spregledali. Učbenik temu nameni celotno poglavje, kajti vzgoja za domovino je zelo pomembna in lahko v mladih prebudi željo po bolj aktivnem udejstvovanju. Učbenik jasno prikaže, da v »civilnem političnem sistemu, kot sistemu političnega pluralizma, politika ni več v funkciji države, je tudi stvar civilne družbe« (Tratnik 1991, 118). Avtorji so se že takrat zavedali pomena razvoja in so ga vključili kot tematski sklop. Vsi bi se morali zavedati posledic, ki jih s sabo prinese napredek, in bi morali storiti čim več, da bi to omilili. Kvaliteta življenja se spreminja in kot je to tudi poudarjeno, ne vedno na boljše.

V učbeniku je veliko besedila in zelo malo slik. »/./ ni namenjen 'učenju na pamet' temveč v etični razsežnosti predvsem razmišljanju o kulturno-civilizacijskih izročilih« (Hren 1991, 8). Besedilo je primerno za osnovnošolce, vsebinsko pa bi morali nekatere tematike skrócić ali opustiti, druge pa bi morali razširiti ali dodati. Republika Slovenija je z odcepitvijo od Jugoslavije postala demokratična, vendar o tem pojmu piše zelo malo in še to nezadostno. O pojavu globalizacije se še ni toliko govorilo, vendar bi lahko temu namenili kakšno besedo.

Pri pregledu učnega načrta in učbenikov za predmet državljanska vzgoja in etika sem ugotovila, da se ti, od leta 2000 do leta 2008 niso skoraj nič spremenili. Učni načrt natančno opredeli, katere vsebine naj se poučujejo v sedmem in katere vsebine v osmem razredu intako so sestavljeni tudi učbeniki.

Avtorji so velik pomen dali identiteti individuuma, ki se oblikuje v interakciji posameznika z določeno skupino (družino, vrstniki itd.). Posameznik skozi te interakcije izoblikuje svojo osebnost in pogled na svet. »Zgodnje (mladostne) izkušnje se vsakemu človeku trajno vtisnejo v spomin in močno vplivajo na to, kako razmišlja in ravna v odraslosti« (Justin 2000c, 3).

Pomembno je tudi poudarjanje raznolikosti, saj živimo v pluralni družbi, in s tem posledično tudi pomen različnih perspektiv in strpnosti. »Vsak človek je s svojim videzom, mislimi, željami in čustvi nekaj posebnega, drugačen od vseh drugih ljudi – je posameznik« (Justin 2000b, 3). Mladi se morajo naučiti, da morajo spoštovati mnenje drugih in jih ne smejo obsojati zaradi drugačnosti. Zadosten poudarek je tudi na patriotski vzgoji in demokraciji. V sedmem razredu so sicer samo nakazane osnove, se pa zato to bolj razvije v osmem razredu. Tretje poglavje je osredotočeno na učenje o demokraciji, na konkretnem primeru Slovenije. Tako se učenci naučijo tudi o Sloveniji, čeprav so spustili del o odcepitvi od Jugoslavije. V osmem razredu se podrobneje, kot tudi v preteklosti, osredotočijo na razvoj in posledice. Veliko prostora je namenjenega ekološkim temam, vendar pa se globalizaciji še vedno ne posveča pozornosti.

Učbeniki se po letu 2004 delno spremenijo, saj se je tega leta Slovenija pridružila Evropski uniji. Poglavje z naslovom S povezovanjem držav pridobijo vsi se spremeni v Republika Slovenija je članica Evropske unije. Zelo na kratko je opisana Evropska unija in vloga Slovenije v tej združitvi.

V tem obdobju se je podaljšalo trajanje osnovne šole za eno leto, iz osem let na devet let. Predmet je ostal in se poučuje tako kot prej, v sedmem in osmem razredu, v devetem razredu pa imajo učenci na voljo izbirni predmet z nazivom državljanska kultura. Učbeniki imajo manj besedila kot v preteklosti in več slik, zato so za osnovnošolce bolj primerni in tudi bolj razumljivi. Velik pomen je na posameznikih in identiteti, še vedno pa se premalo govori o demokraciji in o aktivnem državljanstvu. Kritika se nanaša tudi na pomanjkanje podatkov o Evropski uniji, saj ima ta velik vpliv na življenje posameznikov.

Z letom 2009 je v veljavo stopil nov učni načrt in s tem posledično tudi novi učbeniki. Do leta 2012 se vsebinsko niso veliko spremenili. Naziv predmeta je državljanska in domovinska vzgoja ter etika.

V teh učbenikih je največji poudarek na demokraciji in patriotski vzgoji. Podrobno je opisana državna ureditev Republike Slovenije ter zgodovina države, pomen državljanstva in Evropske unije. Zopet se pojavi poglavje o človekovih pravicah (ki ga v prejšnjih letih ni bilo). V osmem razredu se bolj podrobno osredotočijo na demokracijo in njeno delovanje, poglobijo pa se tudi v lokalne samouprave. Posebno poglavje je namenjeno tudi delovanju Slovenije znotraj Evropske unije ter glavnim mednarodnim organizacijam. Še vedno je poudarek tudi na identiteti posameznika in njegovem povezovanju v razne družbene skupine. Poudari se tudi

raznolikost in različne perspektive ter solidarnost. Ti elementi so na nek način medsebojno povezani in poudarjajo, da v današnjem fluidnem času prihaja do velikega pretoka informacij in ljudi, zato je pomembno, da spoštujemo vse, ne glede na njihove karakteristike, in znamo kritično presojati določene situacije. Za razliko od prejšnjih let so se avtorji tukaj bolj posvetili tudi globalizaciji in njenim pastem ter razvoju. Učencem prikazujejo pozitivne in negativne posledice ter jih poskušajo motivirati za aktivno udejstvovanje pri reševanju globalnih ekoloških in drugih težav.

Učni načrti in učbeniki pri tem predmetu vsebujejo vse elemente državljske vzgoje v liberalni demokraciji. Učbeniki vsebujejo zelo veliko slik in so narejeni predvsem za tiste, ki dajejo velik poudarek vizualnosti. Besedila je manj kot v preteklosti, vendar je vsebina bolj sistematsko razporejena in sistematična.

Predmeti, ki so poučevali državljsko vzgojo so se skozi leta spreminjali in nadgrajevali. Prva leta je bil večji poudarek na splošnih stvareh, posameznikih in družbi, ne pa toliko na demokraciji in političnem udejstvovanju posameznikov. Predmetoma etika in družba ter državljska vzgoja in etika je manjkal predvsem tematski sklop o globalizaciji. Res, da se v začetku devetdesetih o tem ni toliko govorilo, vendar bi morali bolj poudariti pomen tega procesa (oz. ga sploh opredeliti). Manjkajo tudi informacije o Evropski uniji, sploh po letu 2004, ko je Republika Slovenija že postala članica te zveze. Državljska vzgoja bi morala mlade pripraviti za aktivne državljane, kar pomeni, da se morajo seznaniti s pojmi, kot so demokracija, družbena ureditev, parlamentarizem, pravice in dolžnosti, spoštovanje drugih itd. Predmet je sicer v grobem poučeval to, vendar se je šele v zadnjih letih toliko razvil, da daje večji poudarek na to, kot pa na socializacijo in ostale vsebinske sklope, ki so jih učenci obravnavali pred tem.

7 Zaključek

Državljska vzgoja je zelo pomembna v današnjem času. Odpraviti oz. preprečiti moramo veliko apatičnost državljanov, ki se je pojavila zaradi vseh sprememb v družbi (tako slabih kot tudi dobrih). Zavedati se moramo, da nismo sami, in da če se združimo, lahko nekaj dosežemo.

Človeštvo se že od nekdaj bori za svoje pravice. Bogati moški so slednje sicer vedno imeli, pogosto pa so bili izvzeti sužnji, migranti in ženske. Skozi stoletja so potekali boji za enakopravnost in sčasoma smo jo skoraj dosegli. Bojim pa se, da se dogaja tisto, kar se ne bi smelo nikoli zgoditi. Sedaj, ko to pravico imamo, se ne zavedamo več njenega pomena in jo počasi opuščamo. Mnogi avtorji se sprašujejo, kako rešiti to težavo. Stari rek pravi, da na mladih svet stoji, torej se moramo ozreti v to smer. Človek se največ nauči v svoji mladosti, torej v primarni in sekundarni socializaciji. Takrat nanj največ vplivajo dejavniki, kot so družina, vrstniki, šola, vera itd. in tukaj ga bi bilo potrebno poučiti tudi o državljanski vzgoji.

Cilj državljanske vzgoje je, da nauči vsakega državljana, kaj so njegove pravice in kaj dolžnosti. Vsak posameznik v družbi bi moral spoštovati svojo državo in se politično udeleževati (lahko samo posredno – preko volitev). Mladi se morajo učiti o temah, ki so relevantne za posamezno državo (univerzalni načrt nima smisla), kajti vsaka družba ima svoje vrednote, norme, ureditev, ki se razlikuje od ostalih družb, zato je pomembno, da se o tem učimo in znamo posredovati to znanje znanjem. Državljska vzgoja pa mora biti tudi statična, ves čas se mora spreminjati, sploh v današnjem času, ko so spremembe nekaj vsakdanjega.

Državljska vzgoja v Republiki Sloveniji se je skozi leta razvijala. Od osamosvojitve naprej so se mladi v šoli učili o temah, ki so bile pomembne za življenje v družbi (nekatero bolj, spet druge manj). Avtorji učnih načrtov so si tematske vsebine najprej zastavili dokaj široko in brez tistega ključnega elementa, ki je pomemben z aktivno udeleževanje, vendar se je z leti to spreminjalo in danes predmet državljanska in domovinska vzgoja ter etika posameznika nauči vsega, kar mora vedeti odgovoren državljan. Vse teme v zvezi s Slovenijo, njeno zgodovino, ureditvijo itd. morajo biti obvezne, kajti kako je lahko nekdo dober državljan, če ne pozna svoje države.

Kot kritiko moram izpostaviti predvsem dejstvo, da založniške družbe vsako leto objavijo nov učbenik, ki je identičen prejšnjemu, spremeni se samo leto izida. Vsi trije učni načrti poudarjajo, da moramo mlade naučiti spoštovanja narave. Z razvojem smo prišli tako daleč, da uničujemo svet in sami sebe, vendar se tega sploh ne zavedamo. Kakšen zgled potem dajemo mladim, ko vsako leto natisnemo na stotine učbenikov, ki bodo v uporabi samo eno šolsko leto, potem pa jih spet zavržemo. Izvzete so seveda spremembe in takrat je potrebno natisniti nove učbenike, vendar se to ne dogaja vsako leto zapored. Zakonodajalci bi se morali zamisli o tem in najti drugačen način.

Kljub vsem raziskavam, ki so jih naredili mnogi avtorji in nekaj tudi jaz sama, popolnega učnega načrta ne moramo določiti. Družba je preveč pluralna in se prehitro razvija ,da bi lahko toizvedli. Najbolje to razloži tudi Štrajn (2006, 85), ki pravi:

Lahko razumemo, da se o kurikulu državljanske vzgoje najbrž nikjer nikoli ne bo mogoče do konca sporazumeti, lahko pa sam proces nikoli dokončanega oblikovanja družbenega sporazuma jemljemo kot znak obstoja odprtega sistema demokracije; vendar pa bi bilo preveč pričakovati samo od skromne pedagoške dejavnosti, da bo domnevno zaželeno odprtost demokracije ohranjala na visoki ravni. Kar lahko pričakujemo od državljanske vzgoje, je predvsem prispevek h krepitvi možnosti za generiranje »participativnega« ali aktivnega državljanstva.

8 Literatura

- Aristotel. 2010. *Politika*. Ljubljana: GV Založba.
- Banks, A. James, Cherry A. Mcgee Banks, Carlos E. Cortés, Carole L. Hahn, Merry M. Merryfield, Kogila A. Moodley, Stephen Murphy-Shigematsu, Audrey Osler, Caryn Park in Walter C. Parker. 2005. *Democracy and Diversity: Principles and Concepts for Educating Citizens in a Global Age*. Seattle, WA: Center for Multicultural Education, University of Washington.
- Barle, Andreja, Mirjam Počkar, Alojz Pluško, Tanja Popit in Bojana Novak-Fajfar, ur. 1997. *Sociologija: gradivo za srednje šole*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Bibič, Adolf. 1990. Renesansa državljanstva, konsenz in principi večine. V *(Kon)federalizem; večinsko odločanje in konsenz*, ur. Stane Kranjc in Berni Strmičnik, 11–26. Ankaran: Slovensko politološko društvo.
- Callan, Eamonn. 1997. *Creating citizens: Political education and liberal democracy*. New York: Oxford University Press.
- Crnčec, Daniejel. 2012. Okoljska diplomacija – odgovor na globalne okoljske izzive 21. stoletja? *Družboslovne razprave XXVIII* (69): 55–73.
- Čagran, Branka, Majda Pšunder in Samo Fošnarič. 2008. *Priročnik za izdelavo diplomskega dela*. Maribor: Pedagoška fakulteta.
- Demaine, Jack. 2010. Globalizacija in državlјanska vzgoja. V *Državlјanstvo in globalizacija: k državlјanski vzgoji za sodobni svet*, ur. Jernej Pikalo, 147–164. Ljubljana: Sophia.
- Devjak, Tatjana. 2002. *Etična in državlјanska vzgoja v osnovni šoli*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Divjak, Milan. 1991. Novi učni načrt za etiko in družbo v osnovni šoli. *Večer*, 14 (17. avgust).
- Granda, Stane. 2006. Državlјanska ali domovinska vzgoja? V *Državlјanska in domovinska vzgoja*, ur. Anderja Barle Lakota in Erika Rustja, 22–37. Slovenska Bistrica: Beja.
- Gril, Alenka, Eva Klemenčič in Sabina Autor. 2009. *Udejstvovanje mladih v družbi*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Gutmann, Amy. 2001. *Demokratična vzgoja*. Ljubljana: Slovensko društvo raziskovalcev šolskega polja.
- Held, David. 1989. *Modeli demokracije*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnjica revolucionarne teorije.

- Hren, Ivan. 1991. Etika in družba – nova kakovost v osnovni šoli. *Prosvetni delavec: glasilo delavcev v vzgoji, izobraževanju in znanosti Slovenije*, 14 (23. september).
- Ilc, Blaž. 2010. Rasizem v delovanju liberalno-demokratskih ureditev. V *Nova državljanstva v dobi globalizacije*, ur. Jernej Pikalo, 177–211. Ljubljana: Sophia.
- Justin, Janez. 2000a. *Učni načrt: program osnovnošolskega izobraževanja. Državljanstva vzgoja in etika*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport.
- , ur. 2000b. *Državljanstva vzgoja in etika. Učbenik za 7. razred*. Ljubljana: i2.
- , ur. 2000c. *Državljanstva vzgoja in etika. Učbenik za 8. razred*. Ljubljana: i2.
- , ur. 2004a. *Državljanstva vzgoja in etika. Učbenik za 7. razred*. Ljubljana: i2.
- , ur. 2004b. *Državljanstva vzgoja in etika. Učbenik za 8. razred*. Ljubljana: i2.
- , ur. 2007a. *Državljanstva vzgoja in etika. Učbenik za 7. razred*. Ljubljana: i2.
- , ur. 2007b. *Državljanstva vzgoja in etika. Učbenik za 8. razred*. Ljubljana: i2.
- , ur. 2009a. *Državljanstva vzgoja in etika. Učbenik za 7. razred*. Ljubljana: i2.
- , ur. 2009b. *Državljanstva vzgoja in etika. Učbenik za 8. razred*. Ljubljana: i2.
- Južnič, Stane. 1973. *Politična kultura*. Maribor: Obzorja.
- Karba, Pavla in Darja Lašič. 2010. *Državljanstva in domovinska vzgoja ter etika 7: učbenik za državljansko in domovinsko vzgojo ter etiko v sedmem razredu osnovne šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Karba, Pavla in Nataša Jesenko. 2010. *Državljanstva in domovinska vzgoja ter etika 8: učbenik za državljansko in domovinsko vzgojo ter etiko v osmem razredu osnovne šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- 2012. *Državljanstva in domovinska vzgoja ter etika 8: učbenik za državljansko in domovinsko vzgojo ter etiko v osmem razredu osnovne šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Karba, Pavla, Darja Lašič in Nataša Jesenko. 2012. *Državljanstva in domovinska vzgoja ter etika 7: učbenik za državljansko in domovinsko vzgojo ter etiko v sedmem razredu osnovne šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Karba, Pavla. 2011. *Učni načrt. Program osnovna šola. Državljanstva in domovinska vzgoja ter etika*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo.
- Leca, Jean. 1997. Vprašanja o državljanstvu. V *Kaj je politika?: kompedij sodobnih teorij politike*, ur. Adolf Bibič, 373–386. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport*. Dostopno prek: <http://www.mizks.gov.si/si/> (5. avgust 2012).

- Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije. 2009. *Akcijski načrt Republike Slovenije za delovanje v okviru zaveznitva civilizacij*. Dostopno prek: http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja_politika/OZN/AoC-nacionalni_nacrt-final-26.02.09.pdf (4. avgust 2012).
- Osler, Audrey in Hugh Starkey. 2010. Vzgoja za demokratično državljanstvo: Pogled raziskav, politik in praks 1995–2001. V *Državljanstvo in globalizacija: k državljski vzgoji za sodobni svet*, ur. Jernej Pikalo, 83–132. Ljubljana: Sophia.
- Pikalo, Jernej. 2003. *Neoliberalna globalizacija in država*. Ljubljana: Sophia.
- , ur. 2010a. *Državljanstvo in globalizacija: k državljski vzgoji za sodobni svet*. Ljubljana: Sophia.
- 2010b. Od etničnega do kozmopolitanskega državljanstva. V *Nova državljanstva v dobi globalizacije*, ur. Jernej Pikalo, 1–27. Ljubljana: Sophia.
- Prunk, Janko. 2006. Državljska in domovinska vzgoja. V *Državljska in domovinska vzgoja*, ur. Andreja Barle Lakota in Erika Rustja, 12–16. Slovenska Bistrica: Beja.
- 2008. *Racionalistična civilizacija: 1776–2000*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Rawls, John. 1996. *Political liberalism*. New York: Columbia Univeristy Press.
- Sardoč, Mitja, ur. 2005. *Državljska vzgoja v Evropi*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- Saull, Richard. 2002. Transforming Citizenship and Political Community: Tha Case of French Revolutionary Internationalism. *Global Society* 16 (3): 245–275.
- Silverman, Max. 1999. *Facing postmoderinty: contemporary French thought on culture and society*. London: Routledge.
- Štrajn, Darko. 2006. Identiteta, politika razlike in državljska vzgoja. V *Državljska in domovinska vzgoja*, ur. Andreja Barle Lakota in Erika Rustja, 82–88. Slovenska Bistrica: Beja.
- Torney-Purta, Judith, Rainer Lehmann, Hans Oswald in Wolfram Shulz, ur. 2003. *Državljanstvo in izobraževanje v osemindvajsetih državah: državljska vednost in angažiranost pri štirinajstih letih*. Ljubljana: Liberalna demokracija: Center za študij edukacijskih strategij, Pedagoška fakulteta.
- Tratnik, Monika, ur. 1991. *Etika in družba: eksperimentalni priročnik (za učence 7. in 8. razreda osnovne šole)*. Ljubljana: Primar.

Verbič Trunk, Špela. 2006. Elementi politične ideologije v učbenikih zgodovine v socializmu in postsocializmu. V *Državlјanska in domovinska vzgoja*, ur. Andreja Barle Lakota in Erik Rustja, 60–64. Slovenska Bistrica: Beja.

Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (ZOFVI). Ur. l. RS 12/1991.

Dostopno prek: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r03/predpis_ZAKO23.html (8. avgust 2012).